

Dickens hatása Mikszáth elbeszélő művészetére

Az irodalmi hatás vizsgálatát sokan csak kölcsönzések, átvételek felsorolásának tekintik, pedig itt két író, költő szellemi kapcsolatáról, művészetének rokonságáról van szó. Ilyen szellemi rokonság kapcsolja össze Dickens és Mikszáth művészetét is, és ennek a rokonságnak társadalmi, életrajzi gyökerei vannak. Amikor a két író szemléletének, világnézetének, ábrázolásmódjának és humorának rokonvonásait bemutatjuk, egyúttal Mikszáth világirodalmi kapcsolatainak egyik fejezetét is ismertetni kívánjuk.

Mikszáth ifjúkorában nagyon sokat olvasott. Először Jókai romantikája, majd Dickens humora ragadja meg. A Copperfieldről ezt írja: „Ez a könyv annyira imponál, hogy három évig nem nyúltam utána tollhoz, elkedvetlenedve az összehasonlítás miatt.”¹

Műveiben számos rejtett, de jól felismerhető, sajátos kölcsönzést fedezhetünk fel.

Katánghy fürdőorvos el akarja hitetni a fürdővendégekkel, hogy a legnépszerűbb és legelfoglaltabb orvosok közé tartozik. Sietve étkezik, kocsija állandóan úton van, be-betér a villákba, mintha sürgős látogatásokra hívnák. Mindezt abban a reményben teszi, hogy a következő évben a betegek hozzá pártolnak. De idézzük az író saját szavait! „Katánghy barátunknak egyáltalán nem voltak betegei, hanem **angol** ésszel játszta az elfoglalt embert olyan mesterileg, hogy az ördög sem vehette észre.” Az **angol** ész azt Dickens kölcsönözte a Pickwick-Club fiatal orvosának, aki nem jár ugyan kocsin, de szélhámosságban méltó elődje Mikszáth Katánghyjának. Orvosságokat küld szét inasával olyan embereknek, akik nem rendeltek nála semmit. Az inas később érte meg a **tévedésből** kézbesített orvosságoknak. Kettős célt ér el a fiatal orvos, az egyik az, hogy beszélnek róla, a másik, hogy a folyton útban levő inasáról elfoglaltságára, megbízhatóságára és népszerűségére következtethetnek. Ha Mikszáth nem Dickens hatása alatt állott volna, az angol ész helyett inkább amerikai említett volna. A furfangos reklám hazája nem Anglia, hanem Amerika.

Nem az apró hatásokat szándékozunk kimutatni, de azért három másik epizódot is bemutatnunk azoknak a kedvéért, kik a szembeszökő hatásokat szeretik vizsgálni és bizonyítéknak elfogadni.

Az öreg Borly² egy régi órát ad ajándékba idősebbik unokájának. Az óra iránt tiszteletet és megbecsülést akar lelkében felébreszteni. Elmondja neki, hogy Bécsben vette egy török zarándoktól. Kicsit lassan jár, de pompás szerkezete van. A kezelésénél pontosan meg kell tartani bizonyos szabályokat. Reggel négy órakor kell felhúzni és egy fél órával előreigazítani. Este fél tízkor megint fel kell húzni és előreigazítani háromnegyedórával. Aztán nyugalomban kell hagyni vízszintes helyzetben reggel négyig.

Az öreg Borly nevelési célra használja fel az órát; korán kelésre, korán fekvésre, fegyelmezettségre akarja rászoktatni a serdülő fiút. Fogadal-

mat is tétet vele, hogy a regulákat megtartja. Találkoztunk már ezzel az órával Dickens egyik legnagyobb alkotásában, Dombey és Fiában.³ Itt is serdülő fiú kapja ajándékba az órát atyai barátjától. Pedagógiai cél nincs, de az ajándékozó szavai nagyon emlékeztetnek az öreg Borly szavaira: „Reggelenként igazítsd vissza egy félórával, a délután folyamán még egy negyeddal és akkor úgy fog szolgálni, hogy becsületedre válik ez az óra.”

Az idegen kedvéért pompásan játszó sárosi dzsentrí már maga is félig-meddig valóságban veszi az álomvilágot és a játék közben egyik ötlet a másik után villan elő, az olvasóra azt a hatást teszi: a színjátékok rögtönöznek. Feláll az őrnagy és mostohalánya hozománya képpen átnyújt az újdonsült férjnek 50 000 forintot, illetőleg egy kötelezvényt 50 000 forintról. A vendégek meghatva éljeneznek. De eltűnik az ifjú férj apja, és mikor visszajön, nagy beszéd keretében ad át a menyének némi tüpéznül egy 60 000 forintról szóló kötvényt.⁴ Ennek a hatásos jelenetnek a párját ismerjük Dickenstől. Micawber úr, a nagy fantaszta, talán még sohasem törlesztett adósságokat, hanem szívósan várja a kocka fordulását. Hitelezői előtt gyakran menekül; lakását, sőt lakóhelyét is cserélgeti; egy ilyen költözés előtt erkölcsi köteletségének tartja, hogy adósságait rendezze. Ki is állít egy okiratot, mely az óhajtott célnak megfelel. „Legyen szabad – mondja önérzetes beszédében – átnyújtanom barátomnak kötelezvényemet, és boldognak vallom magam, hogy ezzel az erkölcsi méltóságomon esett csorbát kiküszöbölhetem és újra emelt fővel járhatok felebarátaim között.”⁵ A beszéd olyan ünnepélyes és meggyőző volt, hogy még az elkábult hitelező is azt érezte, legalább egy ideig, mintha valóban kifizették volna. Micawber úr kötelezvénye éppen annyit ért, mint az őrnagyé, vagy Csapiczkyé.

Toots úr⁶ remegve félti fiatal feleségét. Minden alkalmat megragad, hogy odaszóljon hozzá: „Kérlek szépen, ne erőltess meg magad!” Még a fiatal pár esküvői szertartása alatt sem veszi le szemét feleségéről, és a szertartás végén aggódva szólal meg: „Arra az egyre kérek, hogy emlékezz az orvos szavára és ne erőltess meg magad túlságosan!” Vajon nem kell-e azonnal Mikszáth erdész házaspárjára gondolnunk?⁷ Csak szerepet cserélt férfi és a nő. Az asszony félti aggódva a férjét. Ez természetesebb és megszokottabb: az anyai ösztön kiterjesztése a férjre. Mikszáth regénye templomjelenettel végződik, és záró akkordként elhangzik szintén az esküvőn az urát dédelgető asszony mondása: „Vladin, gombold be a kabátodat!”

A Mikszáth Vladinja éppen olyan egészséges, mint a Dickens fiatal asszonya, mind a kettőt a házastársa fogja beteggé dédelgetni, aggodalmaskodó, terhes, a betegségtől való félelmet kiváltó örökös figyelmeztetésével. Még egy közös vonás van Dickens Tootsja és Mikszáth Vladinja között. Házastársuk hatalma korlátlanul látszik, de mégis van egy határvonal, melyen nem tud áthatolni: a kikíváncozó tósztot egyik sem tudja visszafojtani. Hiába integet az angol asszony, hasztalanul figyelmeztet a magyar feleség, Toots úr is, Vladin is elmondja tósztját.⁸

Ugyanazok az okok hasonló körülmények között nem születhetnek különböző okokat. Az alkotmányos életet élő Anglia választási küzdelmeit a Pickwick-Clubban részletesen megírja Dickens. Az ellenfél mozgási szabadságának akadályozása, a vendéglők lefoglalása, a választói gyűlé-

sek, a furfangos kortesfogások ismeretesek a magyar választásokból is. Különösen sokat foglalkozik Dickens a sajtóval. Mind két pártnak megvan a maga lapja, megvan a párt érdemeit hirdető és a másik pártot a sárga földig lepocskondírozó szerkesztője. Nem állítjuk, hogy Mtkszáth itt az angol író hatása alatt dolgozott; a választási küzdelmeket saját tapasztalatából és Jókai regényeiből jól ismerhette. Bizonyos hatással azonban ezen a téren is volt rá Dickens. El kell ezt ismernünk akkor, ha Klementy szerkesztőre gondolunk.⁹

De ismétlem, nem kisebb hatásokat szándékozunk kimutatni, hanem a regényalakok lelki rokonságával, a kidolgozás módjával, a jellemzés sajátosságával fogunk foglalkozni.

Dickens egyik legérdekesebb alakja Dombey, aki az uralma alatt levő vállalatban nem hall bírálatot: mindég és minden területen elismerés, sőt hízegő csodálkozás kíséri. A cég, Dombey és Fia, bálványképpen áll előtte. Ő csak képviselője, papja, de rendíthetetlen és csalhatatlan papja ennek a bálványnak. Előbb önként kapja, később elvárja, végül megköveteli az engedelmességet. Vajon nem azon az úton jár-e, melyben Claudius, Caligula, vagy Neró eljutottak egészen az örült önimádatig? Kicsiben a nagy hódítók tragikumát éli át. Az ő, a nagy hódító, vérről és vassal megteremtí és megszervezi birodalmát. Magasra emelkedik ugyanis, de még a magasban sem homályosul el teljesen az a környezet, melyből kiemelkedik. Az átlagember ösztönei még élnek a lelkében, érzékszervei még hűségesekek: az emberi világról még tiszta képet vetítenek. A hatalom örököse rendszerin elveszti uralmát érzékszervei fölött. Az emberek és a lelkek közé besurranó szolgák és hízelkedők nem eresztik át tisztán a való világ képeit. A polgári társadalom éppen úgy kitermelheti a maga zsarnokait, mint a politikai élet a tirannusokat.

Dickens kerüli a tragédiát: Dombey lelkét a szenvedések sorozata megtisztítja. A regény többi alakjai is excentrikusak, ha nem is mondhatók torzaknak. Talán csak a két, egymásnak szánt és végül összekerült fiatal mondható normálisnak. Mintha azt akarná bizonyítani, hogy az életmód, a gondolatkör, a társaság és az élet minden benyomása bizonyos korban az emberi lelket már csontszerkezettel látja el és alkalmatlanná teszi nagyobb változásokra. A fiatalok lelke még hajlékony, mert egészséges.

A **Karácsonyi ének** Scrooge-ját lelkibeteggé tette a pénz. A gonosz fősvénynek alakjához kevés új vonást adott hozzá az író. Az újak, a nagy-szerű látomások, melyek ezt a beteg lelket megtörik és átalakítják. Az orvoslás módja gyötrelmes, de súlyosnak kell lennie, hogy eredményt érjen el az évtizedek óta meggyökeresedett bajjal szemben.

Scrooge-nak gyötrelmes szenvedéseken kell átmennie, hogy visszaemelkedjék az emberiség nagy közösségébe, de Bizi uramnak¹⁰ is sok csapást kell elviselnie, míg lelke megtisztul: az új csizmában tipegő árva vezető előre azon az úton, ahol a lelki megnyugvás vár rá. Grind Tamás éppen olyan eltorzult lelkű ember, mint testi-lelki barátja: Bounderby¹¹. Ráneheznek embertársaikra, megmérgezik hozzátartozóik életét. Még nagyobb bűnük az, hogy a maguk képére akarják formálni a világnak hatáskörükbe eső részét. A legnagyobb azonban, hogy mániájuk kényszerítő hatása alatt az ifjúság lelkének eltorzításával is foglalkoznak. Iskolát tartanak fenn,

ahol a Madách falanszterére emlékeztető neveléssel meg akarják akadályozni a lélek szabad szárnyalását, meg akarják ölni a képzeletet, a legszébb isteni ajándékot, mely színössé és széppé teszi az ember számára az életet.

Pickwick úr és barátai sem tartoznak a közönséges emberek közé. Pickwick úr furfangos inasa társaságában nem egyszer száll sikra Cervantes hőseként az igazságért. Copperfield legtöbb alakján szintén ott van az a bizonyos lelki púp, mellyé Dickens képzelete a közönséges ember számára a láleknek csak csekély érdességnek tetsző kidudorodását megnöveli. Regényének mellékalakjai erősen el vannak választva egymástól, eltérnek az általánostól, mintha elvesztették volna lelki rugalmasságukat, és bizonyos önként vállalt vagy a sors által rájuk rakott formák között megmerevedtek volna. Dickens regényeiben felvonuló hadsereg gyakran azt a hatást teszi az olvasóra, hogy nem is annyira felvonuló hadsereggel van dolga, hanem olyannal, mely már ütközetből tér vissza. Felnőtt alakjai csakugyan harcból érkeznek: az élet már többé-kevésbé megtépdeste őket, mikor regénybeli életüket megkezdik. A gyermekei és fiataljai szintén bírkóznak az élettel. De ha bírkóztak is, lelkük még visszaverte azokat a hatásokat, melyekkel a végzet sújtotta őket. Legszívesebben a félénk, önfeláldozó, érzékenylelkű, erős képzeletű gyermekeket rajzolja. Ez a gyermek mindég szenved. Csak az anya tudná megmenteni a fájdalomtól, más senki. Még ha jó emberek közé kerül is, ami Dickensnél ritkán fordul elő, a gyermeknek éppen túlságos érzékenysége miatt szenvednie kell: bármilyen finoman fogjuk is meg a lepke szárnyát, himpora ottmarad kezünkön.

Dickens színes csoportjai Mikszáth lelkébe már fiatal korában bevo-nultak. Abban a lélekben már akkor el voltak raktározva a falunak gyermekkorában hallott kísérteties alakjai, ott húzódtak meg a falusi mesteremberek, kurtanemesek, kisvárosi polgárok, tanítók, tanárok, behavazva és ködbeburkolva. Dickens különös alakjainak részük volt abban, hogy felnyíltak a sírok, megelevenedtek az emlékek. Mikszáth nem kölcsönzött alakokat, de bátorságot merített az írásra.

Rokonlelkek voltak és az élet még gyermekkori erős benyomásaikat is közössé tette. Az angol gyermek hálószobája ablakából látja a temetőt, ahol az ünnepélyes holdfényben nyugodtan pihennek a halottak. „Nincs a világon sehol olyan zöld fű, sehol oly árnyas hely, mint ennek a fáj alatt”.¹² Reggelenként első tekintete a temetőre esik, és bámulja a legelésző juhokat.

Mikszáth is a temető mellett cseperedett fel. **Galandáné asszonyom** c. munkájában írja: „Aki valamikor Bodokon járt, annak bizonyosan feltűnt az a kis fehér ház, mely közvetlenül a temető mellett épült s melynek összes ablakai a temetőre néznek. Anyám építtette azt oda. Valakije volt ott, akihez közel szeretett lenni mindég. Itt laktunk, ebben a házban, ahol oly szomorú olyan kísérteties volt minden.”

Ezeknek a gyermekkori benyomásoknak az akkor hallott kísérteties történeteknek erős hatását nem lehetett többé kiheverni. Mikszáth még látta, hogy a „kocsisok keresztüket pingálnak fokhagymával az istállóajtókra a gonosz boszorkányok hatása ellen”¹³ s remegve nézte a többi gyermekkel együtt, „hogyan estéledik és mint veszik át az éjt hatalmukba a tüzes

seprő szörnyetegei". Mikor pedig ráborult a temetőre az éj, hallotta, amint „a süvítő szélben a fák zúzmarás gallyai ropogtak, zörögtek, mint a cson- tok”.

Nemcsak abban hasonlítanak egymáshoz, hogy gyermekkorukban meg- tel: lelkük a temető képeivel, s a temetőkhöz kapcsolódó rémes és gro- teszk történetekkel. Dickens és Mikszáth parlamenti tudósítók voltak. Az alkotmányos élet érvényesülésére törekvő, egymással küzdő és egymás ellen intrikáló szereplői alkalmat adtak mind a két írónak arra, hogy egész sereg embertípust ismerjenek meg; különösen pedig arra, hogy a pózok, a frázisok, a nagyképűség mögött az embert; kutassák a lélek cselekvésre készítő erőit: a felszín alatt meglássák az örvénylő mélységet. Mikszáth- nak már első, nagyszerű novelláiban sok a különös ember. **Az arany kis- asszony**¹⁵ főszereplői bizonyos mértékben lelkibetegeknek tekinthetők. Luppán képzelt családi életét és szerencsétlenségét annyiszor átálmodja, hogy valósággént áll előtte. Csutkás tanár lelkében szintén megbetegedési góc van, a beteg lélek az el nem ért életcélt sugározza magából: tanítványai csüg- gnek rajta. Első novelláinak többi alakjai is különösek. Elegendő, ha Lapaj- ra, a híres dudásra vagy a többször szereplő Filcsikre hivatkozunk.

Mikszáth fiatalon teremtette meg egyik, ránézve rendkívül jellemző alakját: Mácsik Györgyöt,¹⁵ akinek hatalmas energiája a falu kis világában korlátok közé van szorítva. Majd a tétlenségre kárhozott energiák fel- szabadulnak, a képzelet álmvilága kivetődik a lélekből, és Mácsik számára elérhető valósággá válik.

Szent Péter esernyőjében nem a főhős jellemző az íróra. Wibra Gyuri- ban kevés az excentrikus vonás. Valami gócpont az ő lelkében is keletkezik: fut a vagyona után. Apjának, az öreg Gregorics Pálnak vezetésével felvo- nulnak aztán a regény érdekesebbnél érdekesebb emberei. Gregorics már ifjú korában sérelmeket szenvedett; a megsebesült lélek jó ideig folytatja a küzdelmet a kiegyensúlyozásáért, de a seb nem gyógyul; újabb hatások nyomán fokozódik a torzulás.

A **Különös házasság**ban sem a főalakra fordítja figyelmét. Buttler gróf meglehetősen passzív, egyszerű, jóhiszemű ember. Kedvelt, kidolgozott alak- jai azonban itt is vannak. Ilyen az öreg Horváth, aki leányait félti, és egyik lánya nevében évekig tartó levelezést folytat Buttlerrel. Különös meg- gazdagodása, általában egész életmódja, kiszakítja az emberről. Dóry báró nem fordít olyan nagy figyelmet, de azért valahányszor foglalkozik vele, az az érzésünk támad, hogy az író sugárzó szeme kedvvel világít le a lélek homályos mélységeibe, hogy megmozgassa és felnevelje a torznak csírát, ahogy a tavaszi napfény kibontja a rügyeket. A mellékalakok között is sok a mikszáthi: Vidonka asztalos, a vendéglős, stb. az ő lelkének tükré- ben visszaverődve jelennek meg előttünk.

Görgy Pál alispán¹⁶ lelkében az a gondolat fészkel meg magát, hogy egyetlen gyermeke meghalt, csak testvére, akihez az anyátlan gyermeket felnevelés végett küldte, kíméletből nem tudatta vele. Félrevezette, mikor az ő lányával egykorú unokahugának halálát jelentette. Ez a gondolat be- fészkel magát a beteg lélekbe és emészti.

A fekete város valóságos tárháza Mikszáth különös alakjainak. Nagy gonddal és szeretettel foglalkozik két szereplő kidolgozásával. Az egyik Qvendel Gáspár, a gazdag bélai kereskedő. A másik Bibó Zsigmond, a kuruc-labanc világ színes életű kalandora. Maga is gyönyörködni látszik bennük, ha új oldalról mutathatja be őket. Más sajtószerű figurák is szerepelnek ebben a regényben; az elsők között említhetnők Marjáné alakját, továbbá Gyurgyikot és a Molotörisz utasait. Egyik novellájában a község vezető emberei mindnyájan púpot viselnek, mert egy befolyásos emberük valaha púpos volt. Nem kerülhet ide azóta egyenes gerincű ember, hogy ki ne csúfolhassa a púposokat. Végül kiderül, hogy régen nincs púpos ember a faluban; az egymást terrorizáló emberek műpúpot viselnek. Mikszáth kedvelt alakjai lelki púpot viselnek; valódi ez a púp, mert a művész szeme látja, szuggesztív ereje pedig az olvasóval láttatja.

Nagy szeretettel rajzolta meg Borly Gáspár alakját is¹⁷, aki egy életet tölt el meggyanúsítva és megrágalmazva, hogy megmentse a pusztulástól az a családot, melyet ősei nemzedékeken keresztül szolgáltak. Ez még csak romantika, sőt Jókai tollára való romantika. De Borly esténként a környék beteg kutyáival foglalkozik, bekötözi törött lábukat, bekeni gyógyító írral sebeiket, sőt még végrendeletében is megemlékezik róluk. Cselekvésre készítő lelki feszültségével ott áll az öreg kasznár Mikszáth különös emberei között.

Ha végignézünk az író régényeinek szereplőin, a sajátosságoknak végtelen sorozatát látjuk magunk előtt. Vannak közöttük, akik éppen csak eltérnek a rendestől, vannak, akikben fokozódik a rendkívüliség, végül eljutnak az örület útján járó Pongrácz Istvánhoz.¹⁸ A regény elején Pongrácz még nem örült, de már rálépett arra az útra, ahonnan számára nincs visszatérés. Ősrégi család ivadék, a vár még birtokában van, termei meg vannak rakva a régi világ emlékeivel, a várudvaron ágyuk. Nem is nagyon csodálkozhatunk rajta, hogy a környezettől állandóan táplált álmok kilépnek az életbe és valósággá akarnak változni. Csak a kritika fogaskerekeinek kell kissé megkopnia, hogy eltűnjék az a vékony lepel, mely a valóság és az álom között van. A kor elvesztése, a korból való kiesés megtörténik másokkal is. De nem így. Az öregedő ember meg akarja őrizni azokat a formákat, melyek között életét leélte, és meg akarja tartani azokat az eszméket, melyek fiatal és férfi korában lelkesítették. Ez a tragikus sors nagyon sok emberre rá van mérve; mert az eszmék sokszor gyorsabban kivirágznak, megérnek és meghalnak, mint amennyi ideig tart egy nemzedék élete. Pongrácz azonban nem a maga életformáját akarja megtartani, hanem az őseiét visszahódítani. Ez pedig a polgári társadalomban már annyira idegen, mintha más csillagok lakói érkeznének hozzánk és próbálnának a maguk életformája számára a mi életmódunkban helyet biztosítani. Ennek az útnak az örületbe kellett vezetnie. Számos jelentős és jelentéktelen szereplő van a regényben, akiket besorozhatunk az író különös seregébe. Pongrácz egész táborára, a felvidéki magyar-szlovák város értelmisége, a Behenczy-család mind megjelennek az író torzító tükrében.

Dickens regényalakjainak nagy része érett korában kezdi meg regénybeli szereplését. Öröklött hajlamaikat a milieu már kifejlesztette, és megkeményítette bennük azokat a sajátosságokat, melyek embertársaiktól el-

választják, az átlagemberek közül kiemelik őket. Ezek a regényben már alig-alig változnak. Az író főleg arra törekszik, hogy különös egyéniségüket mindig más-más oldalról világítsa meg. De szereplőinek egy része, mint Dombey vagy Scrooge, a regény folyamán változik: a rájuk zúduló csapások megtisztítják lelküket a salaktól. Vannak szereplői, kik gyermekkorukban jelennek meg, de már hozzák magukkal valamennyi alaptulajdonságukat és ezeknek megfelelően fejlődnek ki. Heep Urias nem változik. Nem változik még a börtönben sem, csak megfelelő helyzetnek kell jönnie, hogy aljas tulajdonságai érvényesülhessenek.

Mikszáth alakjai szintén keveset változnak. Az epizódok is főleg azt a célt szolgálják, hogy új meg új oldalról tüntessék fel a bennük lévő torzulást. A nagy Mácsik összetörik ugyan, amikor a lelkének erőt adó álomkép eltűnik, Pongrácz halad ugyan lassan az örület felé, de alakok nagy része ugyanolyan, amilyen a regény elején volt. Ezek közül való Kopereczky báró is, a múlt század magyar főúranak torzképe. Nem foglalkozik azzal a szeretettel vele, mint régebbi különös alakjaival; már látja a politikai és társadalmi bajokat, melyek a válság idején sokak számára váratlanul törtek elő és okoztak katasztrófát.

Kopereczkyt az állatok barátját, kissé együgyűnek és teljesen műveletlennek rajzolja. Nem a magyar főúr igazi képviselője ő, csak a szokásban, nyelvben, életmódban elszlovákosodott magyar nemesé. Bármilyen hisztérius és tudatlan is, bizonyos paraszti furfangot és ötletességet nem lehet elvitatni tőle. Változni a regény folyamán nem változik, lelke régen be van már zárva a megmerevedett formák közé, már a járható utak és megnyitkozási formák is örökre ki vannak jelölve számára.

Elszlovákosodott felvidéki nemes; a maga körében érzi igazán jól magát, szívesen beszél tótul, de a magyar államnak hű gyermeke, aki buzgón, sőt nagyon is buzgón és erőszakosan védelmezi a magyarság valódi és képzelt érdekeit. A megyegyűlésen a nemzetiségek képviselőinek ellenére kimondott határozat csak látszólagos diadala a magyarságnak; a távolba nézők a bomlás jeleit szemlélhették.

Dickens az angol, Mikszáth a magyar társadalom alakjait szerepelteti, de nem a faji vonatkozásokon van a hangsúly. Ha a két nagy író írásműveiből kivonulna két hatalmas hadsereg, és összeverekednék egymással, nem volna könnyű dolog szétválasztani őket, ha pusztán csak lelkialkatukat vennék figyelembe. Mikszáth nem kölcsönzött Dickenstől jellemeket, sokkal többet vett át Jókaitól. De közös látásmódjuk mégis gyakran egy útra vezette őket. Dickens különös alakjait megismerve, regényeinek világsikerét látva, bátrabban tárta elő lelkének elraktározott kincseit. Ha alakot nem is kölcsönzött mesterétől, a feldolgozás módjáról és a jellemzés eszközeiről ezt már nem mondhatjuk el. Egyéni sajátossága Dickensnek, hogy a lelki elferdüléseket ugyanannak a mondásnak gyakori ismétlésével jelzi. Ahogy az egyes hősöknek Homerosz eposzaiban állandó jelzőik vannak, Dickens műveiben állandó mondásokat találunk. A tűzhányónak krátere van, melyen keresztül a föld izzó belsőrésze a napvilágra tör, a lélek megbetegedett része is keres utakat, melyeken keresztül a nyugtalanító feszültség előtör.

Néha a mondás elszakad már a létrehozó magától és eleven valóság helyett holt kavicsként szerepel, de annyiszor megtette már az útját, hogy únos-úntalan, teljesen szükségtelenül is felmerül.

Gradring Tamás¹⁸ állandóan hangoztatja, a tény szót. Annyira ellene van minden illúzióknak, annyira hive a valóságnak, hogy ez a szó szinte minden mondata végén a pontot pótolja. Jó barátja Bounderby, nem illenék hozzá, ha hasonló sajtósága nem volna. Ez a megvagyonosodott de alsóbb rétegből felemelkedett ember gőgös arra, hogy mekkora utat tett meg önére-jéből, ezért beszédjében szinte refrénszerűen ismétlődik: a föld salakjából származom. Bounderbyt az életben elért siker készíti arra, hogy a megtett utat mennél meredekebbnek tüntesse fel embertársai előtt; Gumuidgenét²⁰ a lefelé megtett út készíti, hogy szomorú helyzetét túlozza. Tulajdonképpen semmi baja sincs, mindenki tiszteli és megbecsüli, csak más házában kell élnie, mint vagyontalan özvegynek. Egy lehetőséget nem mulasztott el, hogy ki ne jelentse: „Tudom, hogy árva, veszendő teremtés vagyok, oszt nem csak engem keserít már minden, hanem én is keseríték csak mindenkit”. Ma azt mondják: fogyatékosági érzése van. De vajon emlékeztet-e Gumuidgené mondása Marjáknénak minden ok és cél nélkül visszatérő, alsóbbrendűségű érzésből kibuggyanó szavaira: „Szegény szűcsnek a tudatlan özvegye vagyok.”²¹

Blogstock Józsiat ugyan több oldalról jellemzi az író, de neki is szájába ad egy vissza-visszatérő mondást, legalább is jelzöt. Ha valamilyen alkalom kínálkozik, belecsúsztatja beszédébe az ördögös szót. Pl.: Tot kisasszonyról mondja: „Ördögösen nagyralátó nő.” Sajtámagáról többször hangsúlyozza: „Blogstock Józsi ördögösen ravasz.”²² **Dombey és Fia** különben valóságos tárháza a visszatérő mondásoknak. Toots úr nagyon-nagyon félti fiatal feleségét. Minden alkalmat megragad, hogy odaszóljon hozzá: „Kérlek szépen, ne erőltess meg magadat.”

Sparkler úrnak²³ is megvan az állandó szavajárása; mindig kicsúszik a száján „fene okos teremtés”, bármennyire is próbálja környezete erről megszoktani. Heep Urias, ha nem is mindig ezekkel a szavakkal, de beszél magáról: „Nagyon jelentéktelen, szerény ember vagyok én.”

Mikszáth műveiben gyakran tapasztalhatjuk azt, hogy a meg-megújuló szólások elszakadtak az őket valaha tápláló gyökérszálaktól, függetlenek lettek, a szereplők hézagpótló szavakként használják őket: a gondolat és érzés elszakadt a kifejező formától. Mikor megszülettek lobogot: bennük az élet, de az történt, ami nagyon sok szavunkkal megtörténik, hogy elhalványult mögöttük a kép.

Gyurgyik molnár tartalmatlanul használja már a „punctum porzót rá” szavakat. Az öreg Behenczy báró minden alkalmat megragad, hogy beleszorítsa beszédébe a „kutya-mája” szólamot. Csutkás tanár állandó szóhasználatának még van valami csekély összefüggése a lelki tartalommal. De mikor minden különösebb ok nélkül lépten-nyomon használja, az az érzésünk támad, hogy az összekötő vékony szálacska elszakadóban van. Alig-alig jelent már valamit az ő számára, mikor időnként felsóhajt: „Ők csüggnek”. Valaha tanítványai arca, élethivatásának fontossága és végzett munkájának képzelt, vagy akkor talán még valódi eredménye szülte meg

ezt a tanítványai ragaszkodására utaló és munkája jutalmának tekintett mondást. Döry bárónak szintén van egy kedvelt mondása: „Furcsa puska”.

Mikszáth nem egyszerű dísznek használja ezeket a kifejezéseket, hanem velük még jobban fel akarja hívni figyelmünket alakjainak különös voltára.

Mind a két író különös szeretettel mutatja be az egyszerű emberek összjöveleteit, mulatozásait. Ilyenkor maguk is gyönyörködnek a különös foglalkozásuk és életmódjuk következtében egyoldalúvá vált emberek társaságában. A regények cselekménye szempontjából nem feltétlenül szükségesek ezek a leírások, de mulatságosak. Alkalmat adnak az íróknak arra, hogy még közelebb hozzák alakjaikat az olvasóhoz.

Ezekben a leírásokban Mikszáth felülmúlja Dickenst; mindenestre jobban hat ránk. Talán azért is, mert embereit jobban ismerjük, mint a más életkörülmények között élő angolokat. Négy, rendkívül mulattató mulatozás-epizód van Mikszáth regényeiben: vacsora Mravucsánéknál,²⁴ keresztelő Gyurgyik molnárnál,²⁵ lakodalom Kártony Jóskánál²⁶ és szüret a Somlyó-hegyen²⁷.

Még egy nagyon fontos közös vonás van a két író között: satírikusan ábrázolják az ügyvédeket és a bírákat, a tanárokat és a közigazgatást. Az angol politikai életre s igazságszolgáltatásra már Swift a legkegyetlenebb csapásokat mérte. Dickens is irgalmatlan az ügyvédi és bírói kar iránt. A Dodson és Fogg-cég embertelensége, furfanaja és kielégíthetetlen pénzsomja többi ügyvéd-szereplőinek lelkében is él.²⁸ Spenlow és Jerkins talán még erkölcslenebb,²⁹ Spenlow t. i. jónak és engedékenynek tünteti fel magát, de kemény és kérlelhetetlen: engesztelhetlensége okául a háttérben meghúzódó és az iroda életében szinte csak névlegesen szereplő Jerkinst állítja oda. A bírák működését is a legellenszenvesebben rajzolja; ügynökök, felhajtók, élősdí zugprókátorok rajzanak a bíróság termeiben, sőt a bíróság felé vezető útvonalakon is.

Mikszáth nem annyira kegyetlen, de mindig megragadja az alkalmat, mikor ütni lehet egyet az ügyvédeken. Néha csak csipked, olykor azonban elmegey a keserű iróniáig. Többször szerepelteti a csinos falusi menyecskeknek,³⁰ vagy állítólagos asszony-rokonoknak segítségével informálódó furfangos ügyvédet. A **Különös házasság** bonyolult perében Buttler minden hájjal megkent ügyvédje csak a célt látja maga előtt. A cél igazságos, tehát számára szentesíti az eszközöket. De meg vagyunk győződve arról hogy kevésbé igazságos célért éppen olyan lelkiismeretfurdalás nélkül venné igénybe a befolyásoknak erkölcsstelen eszközeit: az informáló csinos nő-rokonokat, az ajándékot, sőt a megvesztegetést is. A **Nosztly fiú**-ban még keményebben támadja az ügyvédeket. Mikor a furfangos Bubenjik, Kopecczky inasa, segíteni akar pénzsűkében lévő gazdáján, a következő párbeszéd folyik le köztük:

– Hát a prágai örökség kutya? – kérdezte Bubenjik kedveskedően pislogva.

– Nem kutya – felelte a bíró, – hanem a kutyák kezén van, Bubenjik. Prókátorok kezén. Pör alatt.

A Nemzetes uram-ék ügyvédjei is lelkiismeretfurdalás nélkül vállalják az álmodozó falusi nemesek lehetetlen pörét, s a hosszú és céltalan pör megeszi a kis gazdaságokat.

Az öreg Katánghy³¹ ügyvédnek neveli középső fiát, mert „ameddig magyar ember lesz, addig a pörpatvar otthon lesz ezen a sárgolyóbison”. De lassanként az ügyvédi pálya is megváltozott. Megromlott, mert megváltoztak az életviszonyok. A régi „fiskális ügy odakuporodott egy-egy uradalomhoz, vagy sokszor egyetlen pörhöz, mint a borjú a tehén alá; ott szopogatott, amíg vastagra meghízott.” Qvendel apónak is van egy jóízű történetkéje az ügyvédi furfangról. Egyik kétes követelését rábizta a löcsei fiskálisra, hogy feliben hajtsa be. Mikor hónapok múlva megkérdezte az ügyvédet, miként áll a pere, azt a választ kapta, hogy a maga fele részét már behajtotta; a másik felét már nem tudta rajta megvenni.

Mindezek inkább évődéseknek látszanak Dickens keserű és kegyetlen iróniájához képest.

Dickens a bíróságot az alperes tekintetével szemléli, az iskolát az érzékeny gyermek szemével nézi; a politikai intézményekkel mint szenvedő állampolgár áll szemben, az adósok börtönét sohasem a hitelező szempontjából látja. Népszerűségének is ez az egyik fontos tényezője, hiszen az emberek többsége mindig szenved egyik-másik lekötő erőnek szorítása folytán.

Különösen a gyermek védelme készíti arra, hogy megtámadja az angol iskolákat. Tanítói túlnyomó részben brutálisak, az iskolák vezetői minden emberi érzésből kivetkőzött sadisták. Ha olykor-olykor jólelkű tanítót rajzol, akkor sem elfogulatlan; bizonyos tekintetben torznak, legalább is komikusnak mutatja be. Ilyenkor jóindulatú, de komikus figura Copperfield második igazgatója, s soha el nem készülő görög szótár szerkesztője is.

Mikszáth tanítói és nevelői nem kegyetlenek, de sok közöttük is a különös, a komikus alak. A fiatal korában megörökített Csermez tanár lelke már elvesztette rugalmasságát, a félig-meddig megbénult lélek nem működik szabályosan; hasonlít a szélütött testhez.³²

A **Tavaszi rügyek** tanári alakjai, a nyomozás és a nyomozást követő értekezlet riasztó képei mutatják, mennyire idegenkedik az író az iskolától.

Mráz János, a szépirodalom tanára, komikus színben tűnik fel, mikor a leghetehetlenebb alkalmat is megragadja, hogy magyarázataival ránehezdedjék az ifjúságra.

Mikszáth is a gyermek pártján áll. Sajnálja és védelmezi a felnőtteknek kiszolgáltatott gyermekeket: virágot lát benne, melyet nem szabad durva kézzel illetni, hiszen akkor hamarosan elhervad és illatát veszti. Szeretné megvédelmezni a felnőttektől rájuk alkalmazott szigorú törvények ellen. Gonosz és elvetemült gyermekeket nem ismer. Ebben különbözik mesterétől: Dickensnek ugyanis vannak gyermekszörnyetegei is. Igaz, hogy az öröklött hajlamokon kívül Heep Uriást az alázatosak iskolája, a **Nehéz idők** gyermekét a tények iskolája, **Dombey és fia**-nak fiatal csavargóját a közsőrűsök nevelőintézete tette erkölcsileg tönkre. Dickens kegyetlen iróniával támadja a közhivatalokat lát bennük, melyek akadályozzák a polgár szabad mozgását, sőt a *quieta non movere* elvből kifolyólag akadályai minden haladásnak, sőt változtatásnak is. A Kis Dorrit-ban a hivatalt egy olyan szer-

vezetnek nézi, mely szövevényével befut minden utat és a szövevényben egy érdekszövetkezet, egyetlen nagy család üti fel táborát; nincs az a Heraklész, aki ennek az ezerfejű hydrának életét ki tudná oltani. A keserűség hasonló Eötvös báróéhoz, aki a vármegyei rendszerben hívja fel figyelmünket ugyanerre a szövevényre.

Mikszáth kissé felülről és oldalról nézi a dolgokat. Az ő vármegyéjétől is nehéz visszaszerezni azt a pénzt, amelyre egyszer rátette a kezét. Az árvák pénze bizony meg-megfogyatkozik, Borcsánszky nem tud elszámolni;³³ a falusiak – keserű tapasztalatokon okulva – inkább elássák a pénzüket és nem bizzák a vármegyére,³⁴ bármennyire biztatja is őket Dóry főbíró. A polgármester³⁵ megértőleg bólint, mikor leendő veje megmagyarázza, miért van neki inséges esztendőben sokkal több jövedelme, mint bőséges termés idején. A kiosztó bizottság elnöke elsősorban magát, az elszegényedett dzsentrit tekinti inségesnek. Az ellopott és megtalált összeget nem olyan egyszerű dolog a megyei pénztárból visszaszerezni.³⁶ Mindamellett érezzük, hogy Mikszáth enyhe szatírárt ír és nem véres iróniával dolgozik. Általában nem bántja a megyei dzsentrit, olykor bölcs és nemes táblabírákat rajzol, igazi keserűség csak a **Nosztly fiú**-ban nyilatkozik meg: egy egész vármegye nemessége szövetkezik, hogy Nosztynak megszerezze az öreg Tóth vagyonát.

Dickens regényalakjai beköltöztek lelkünkbe, legkedvesebb ismerőseink közé. Beköltöztek Mikszáth lelkébe is, életre keltették az ott szunnyadó árnyakat: együtt élnek a mi lelkünkben. Alakjaik a síríg kísérek bennünket, de a sírtól visszafordulnak, hogy újból megkezdjék végnélkül való menetelésüket, vigasztalva, édes-bús bánattal eltöltve, irányítva a szegény halandót. Elérték mindazt, amit ember elérhet, sőt talán többet is: a nagy írók teremtményei nem rabjai a múlandóságnak.

A tanulmányt a Mikszáth évforduló alkalmából közöljük, dr. Lengyel Miklós irodalomtörténész hagyatékából

JEGYZETEK

1. Gyalni Farkas: Legkedvesebb könyveim, 95 és 96. – 2. Mikszáth: A vén gazember – 3. Dickens: Dombey és Fia I. 361. – 4. Mikszáth: A gavallérok – 5. Dickens: Copperfield II. 272. – 6. Dickens: Dombey és Fia – 7. Mikszáth: Szent Péter esernyője – 8. Dickens: Dombey és Fia II. 350. – 9. Mikszáth: A Nosztly-fiú esete Tóth Marival – 10. Mikszáth: A kis csizmák – 11. Dickens: Nehéz idők – 12. Dickens: Copperfield I. 19. – 13. Mikszáth: A jó palócok 217. – 14. Mikszáth: Tót atyafiak – 15. Mikszáth: Nemzetes uraimék – 16. Mikszáth: A fekete város – 17. Mikszáth: A vén gazember – 18. Mikszáth: Beszterce ostroma – 19. Dickens: Nehéz idők – 20. Dickens: Copperfield – 21. Mikszáth: A fekete város – 22. Dickens: Dombey és Fia – 23. Dickens: Kis Dorrit – 24. Mikszáth: Szent Péter esernyője – 25. Mikszáth: A fekete város – 26. Mikszáth: Eladó birtok – 27. Mikszáth: A Nosztly fiú esete – 28. Dickens: A Pickwick-Club – 29. Dickens: Copperfield II. 43 és 307. – 30. Mikszáth: Leveles menyecskék – 31. Mikszáth: Katáughy M. élete – 32. Mikszáth: Aranykisasszony – 33. Mikszáth: Az eladó birtok – 34. Mikszáth: Különös házasság – 35. Mikszáth: Egy választás Magyarországon – 36. Mikszáth: Az eladó birtok.